

РОЗДІЛ I.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ІЗ СЕНСОРНИМИ ТА МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

УДК 376-056.263.016: 811.161.2'221.24'373

Агамюк Н. Б.

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ ГЛУХИМИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

В статті розкрито особливості вивчення лексики української жестової мови глухими учнями початкової школи на основі лінгводидактичної моделі вивчення лексичних одиниць глухими школярами. Описано арсенал засобів з метою розкриття лексичного значення жестової одиниці, послідовність опрацювання лексичного матеріалу. Висвітлено роль учнівського електронного жестівника.

Ключові слова: *види роботи, відео жест, глухий школяр, жест, жестове мовлення, жестосполучення, лексична одиниця, лексичний матеріал, лінгводидактична модель, методика, учнівський жестівник.*

Агамюк Н. Б.

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ ИЗУЧЕНИЯ ЛЕКСИКИ УКРАИНСКОГО ЖЕСТОВОГО ЯЗЫКА ГЛУХИМИ МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ

В статье раскрыты особенности изучения лексики украинского жестового языка глухими учениками начальной школы на основе лингводидактической модели изучения лексических единиц глухими школьниками. Подробно описан арсенал средств с целью раскрытия лексического значения жестовой единицы, последовательность обработки лексического материала. Освещена роль ученического электронного жестовика.

Ключевые слова: *виды деятельности, видео жест, глухой школьник, жест, жестовая речь, жестосочетание, лексическая единица, лексический материал, лингводидактическая модель, методика, ученический жестовик.*

Natalia Adamiuk

PECULIARITIES OF THE METHODS OF UKRAINIAN SIGN LANGUAGE VOCABULARY LEARNING BY DEAF JUNIOR SCHOOLCHILD

This paper determines of the peculiarities of Ukrainian sign language vocabulary learning by deaf junior schoolchild on the basis on author's linguistic-didactic model. Author determines a few components of sign: a visual image of sign, a hand-motor image of sign, a facial expression and articulation image. Author determines the two stages of sign mastering like «introduction» and «learning». The main method for mastering of sign language lexical units is a

repetition of sign at the system of the stable sign associations. It opens an arsenal of tools and exercises that directional on the opening of lexical meaning of sign unit. It describes the sequence of process of new lexical material learning. Author determines the main difficulties of the process of new lexical units acquiring of Ukrainian sign language.

Keywords: *types of work, videosign, deaf schoolchild, sign, signing, sign combination, lexical unit, lexical material, linguistic-didactic model, method, schoolchild's sign vocabulary.*

Постановка проблеми. Наказом Міністерства освіти і науки України №852 від 2009 р. в Типовий навчальний план спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей глухих та зі зниженим слухом було введено предмет «Українська жестова мова» [1]. Разом з тим були затверджені програми з української жестової мови для учнів підготовчих, 1-12 класів шкіл для глухих та зі зниженим слухом [2]. Відповідно до цього був розроблений методичний посібник «Українська жестова мова» для учнів вищезазначених класів (гриф МОН України «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» від 30.08.2010 за № 1/11-8243).

Втім, нагальною потребою для якісного проведення уроків з навчального предмету «УЖМ» є методика його викладання на основі лінгводидактичної моделі вивчення лексичних одиниць школярами початкової школи, котра була створена в процесі наукового дослідження, яке проводилося автором в спеціальних загальноосвітніх школах для дітей глухих та зі зниженим слухом впродовж 2009-2012 рр.

Слід зазначити, що методику вивчення лексики УЖМ глухими учнями початкової школи було розроблено з урахуванням загальних закономірностей вивчення УЖМ як першої/рідної мови, особливостей навчальної діяльності глухих дітей молодшого шкільного віку, педагогічних умов та на основі вибудованої лінгводидактичної моделі.

Для початку слід підкреслити, що важливим є розуміння лексичної одиниці жестової мови. Лексична одиниця має форму і значення. Поняття форми включає:

- рукомоторний образ, який утворюється під час продукування лексичної одиниці УЖМ;
- зоровий образ, з яким ми зустрічаємося у процесі сприймання інформації;
- мімічно-артикуляційний, який супроводжує продукування лексичної одиниці.

Певне засвоєння жесту або жестосполучення передбачає послідовне оволодіння усіма цими образами, функцією та значенням, — і лише тоді лексична одиниця увійде до активного мовного запасу

і застосовуватиметься в усіх видах мовленнєвої діяльності. Таке застосування характерне для мовного матеріалу в молодших класах. Для опрацювання лексичної одиниці рекомендується наступна послідовність опрацювання: подача рукомоторного образу через сприймання зоровим образом у супроводженні мімично-артикуляційного образу.

Вчителям ЖМ згідно моделі запропоновано арсенал засобів, які вони з метою розкриття значень жестів та жестосполучень можуть використовувати в процесі роботи під час уроків. Зокрема:

- *візуальні засоби уточнення*: застосування предметів, предметних картин і малюнків, імітації дій, спеціально створені ситуації, що демонструють взаємовідношення між об'єктами. У такий спосіб можна пояснити жести, що означають назви предметів, деяких їх якостей, дій;
- *пояснення значень рідною/першою мовою УЖМ*. Такий спосіб передбачає кілька варіантів:

1) розгорнуте визначення ЖМ. Застосування його можливе за наявності в учнів необхідного рівня володіння мовою;

2) описове пояснення рідною мовою глухих значення нової лексичної одиниці. До цього способу можна вдаватися тоді, коли треба пояснити реалії наявним активним жестівником;

3) пояснення нової лексики з опорою на контекст. Цей спосіб застосовується при засвоєнні лексичних одиниць у процесі читування і сприймання мовленнєвого потоку. Він також може бути засобом самостійного засвоєння мови;

4) використання прийомів підставлення і зіставлення, синонімів і антонімів з метою семантизації нових лексичних одиниць УЖМ (наприклад, поняття *є і нема, холодно і тепло, рухатися — стояти* тощо);

- *переклад*: до нього ми звертаємося з метою вивчення значень нових одиниць іншої мови, а саме — словесної, оскільки методикою передбачено за допомогою УЖМ вивчення й оволодіння лексиною СМ. Вибір того чи іншого способу семантизації визначається характером лексичного матеріалу. Втім, певну роль при цьому відіграють такі чинники, як вік учнів, рівень їхніх знань та жестокомунікативної компетенції.

У роботі над вивченням лексики УЖМ необхідно розрізнити ознайомлення з жестом або жестосполученням і процес його засвоєння. Ознайомлення передбачає одночасну подачу форми лексичної одиниці (її рукомоторного, зорового, мімично-артикуляційного образу) та її значення, що зумовлює появу у свідомості учня потрібних асоціацій між матеріальним і смисловим планами жести або же-

стосполучення. Подача лексичної одиниці короткотривала у часі, але вона може повторюватися кількаразово. Це сприяє засвоєнню лексичної одиниці, але ще не забезпечує оволодіння нею.

У дійсності засвоєння лексики — процес довготривалий. Нова лексична одиниця має сформулюватися у свідомості учня, поступово злитися з його мисленням. Зумовлено це тим, що кожний жест у мовленні володіє певним лексичним полем, що можна порівняти з полем магнітним. Інакше кажучи, жест має можливість вступати у зв'язок не з будь-якими, а лише з певними жестами (наприклад, *дошка — брудна, чиста, класна*, але не *дошка — смачна, молода*). Жести у мовленні мають своїх «родичів», постійних «сусідів», а тому процес оволодіння лексичними одиницями УЖМ передбачає, щоб вони постійно і багаторазово з'являлися у контексті зі своїми «родичами». Засвоєнню жестів у жестосполученнях варто віддавати перевагу навіть тоді, коли ми опираємося на пам'ять. Необхідно постійно пам'ятати, що ми вивчаємо не жести, а жестовживання.

Методично обґрунтованим є засвоєння тих жестосполучень, які звичайно виділяються однією певною функцією в реченні. Сюди належать наступні категорії жестосполучень:

- предмет (особа) + якість, ознака, приналежність, кількість предмету (*чашка мамина, шапочка червона, стіл дерев'яний, клас перший*);
- предмет (особа) + його дія (*хлопчик біжить, листя падає*);
- предмет/дія + обставина предмету/дії (*гуляв учора, заснув пізно, мені сумно, вчителька у класі*).

Слід зазначити, що в УЖМ відсутні структурно-службові елементи (прийменники, сполучники, частки, оскільки значення їх уже вкладено або в характер жесту, або сформовано складністю жесту, або введенням додаткового жесту).

Функція учнівського жестівника в електронній версії. Цілком логічно, що заучування жестів з нього не забезпечує формування мовленнєвої діяльності. Втім, під час роботи над лексикою у класі електронний жестівничок може стати додатковим допоміжним засобом вивчення лексики і від нього не варто відмовлятися. Зрештою, це залежить і від призначення лексичного матеріалу: у процесі активного оволодіння лексикою функція жестівника буде мінімальною, а при рецептивному засвоєнні матеріалу значення його може бути значним.

Розпочинаючи роботу над певним обсягом лексичного матеріалу, вчитель ЖМ враховує, насамперед, його призначення — поповнення активного чи пасивного запасу. Відповідно до цього визначається послідовність його засвоєння.

Певний обсяг лексичного матеріалу опрацьовується у такій послідовності:

- відтворення за вчителем ЖМ жестів і жестосполучень з метою засвоєння рукомоторного образу;
- кількаразове зчитування та повторення жестів і жестосполучень за вчителем з опорою на мімічний образ або образне унаочнення (ілюстрації, картини);
- відповіді на запитання у такій послідовності:
 - загальні запитання (*скільки? де? коли?* тощо);
 - альтернативні запитання, які дають можливість вибору (*добре чи погано? зараз чи потім? один чи два?*);
 - спеціальні запитання, які передбачають власне визначення предмета, його якості, місця його знаходження тощо (*що це? якого кольору?*).

Вправи організуються і як метод «робота в парах»: учитель демонструє предмети або їхні зображення, дії, якості предметів, а учні звертаються один до одного із серією запитань, аналогічно до запропонованих вчителем запитань. Здійснюється повторне застосування зазначених форм роботи на наступному уроці.

Запис відео жестів і жестосполучень. Цю форму роботи доцільно виконувати під час домашнього завдання. Учні свідомо відтворюють вивчені лексичні одиниці й удосконалюють лексичні навички. Також ця форма роботи може застосовуватися під час вивчення другої мови: при відтворенні жестів на відео учні записують його значення (за нумерацією) письмово або дактилюють.

Індивідуально-фронтальне тренування на уроці і в позаурочний час. Учням пропонується виконати інструкцію вчителя. Приклади інструкцій, які можна використовувати у методиці вивчення лексики УЖМ:

- Намалювати названі предмети (дається електронний список предметів).
- З поданих жестів виберіть ті, що стосуються певної теми (пропонується список жестів в електронній версії).
- Назвати жестами предмети, які демонструє вчитель.
- Вставити замість паузи відповідний жест (пропонуються два жести для вибору, виконується повторно учнем повністю).
- Назвати предмети, зображені на малюнку (на слайді або розташовані на столі вчителя).
- Поєднати вірно жести (пропонуються дві групи жестів в електронній версії, наприклад, на позначення предметів та на позначення якості предметів).

- Скласти речення за картинкою, використовуючи назви позначених вчителем предметів (пропонується сюжетна картинка). Речення можна будувати і за запитаннями вчителя ЖМ.

Робота над пасивним жестівником застосовується в 3-4 класах і зорієнтована на вивчення лексики двох мов під час читання. Вивчення лексики відбувається наступними шляхами:

- через опрацювання перед проведенням читання словесною мовою із повним розумінням змісту;
- у процесі мимовільного запам'ятовування під час ознайомлювального та домашнього читання;
- у процесі розв'язання ребусів, кросвордів у малюнковому чи текстовому форматі.

Під час розв'язання цих завдань засвоюються відповідні лексичні одиниці. Учні вчаться розуміти й усвідомлено використовувати значення лексичних одиниць двох мов; при відомому значенні лексеми УЖМ відтворюється образ лексеми з СМ, і навпаки.

Формування системи знань того чи іншого жесту відбувається, окрім логіко-змістовної дії, також за законами асоціації. Існує 5 типів асоціацій, які виникають у глухих осіб:

- подібність (синонімія);
- контраст (антонімія);
- зміщення;
- розширення;
- перенос (причина — наслідок).

При вивченні УЖМ як рідної у запам'ятовуванні і правильності використання жестів велику роль відіграють вміння встановлювати асоціативні зв'язки між новим жестом і відомим (*добре* з відповідною конфігурацією і *добре* з іншою конфігурацією). Для підвищення ефективності вивчення лексичних одиниць визначають типи жестів на основі тих труднощів, які вони викликають у процесі вивчення, та навчальних дій, спрямованих на їхнє усунення. З цією метою лексичні одиниці групуються за ступенем і характером труднощів, що дозволяє підходити до їхнього засвоєння диференційовано на основі їх методологічної типології. Нами визначено наступні труднощі:

- 1) форми жесту — конфігурації, локалізації, характеру та напрямку руху жесту (наприклад, труднощі виникають при вивченні подібних жестів за всіма їхніми компонентами);
- 2) співвідношення значення лексичних одиниць в УЖМ і СМ;
- 3) характер самого лексичного матеріалу мови, що вивчається;
- 4) труднощі сприймання та відтворення лексики носіями іншої мови;

5) вживання — сполучуваності жесту з іншими жестовими одиницями, особливостей його функціонування в мовленні (наприклад, великі труднощі виникають при засвоєнні жестосполучень, які не мають точної структурно-семантичної відповідності еквівалентам словесної мови).

Під час роботи над жестом доводиться перемагати труднощі, пов'язані із формою (рухово-візуальною), змістом (однозначність чи багатозначність), частотою вживання та довжиною синонімічного ряду, до яких входить жести́ва одиниця.

Прості жести, які складають основу жести́вника, легші для запам'ятовування, ніж складні чи складені жести, утворені шляхом трансформації чи конструювання.

Таким чином, методика вивчення лексики УЖМ сприяє досягненню мети, яка полягає у формуванні свідомих лексичних навичок мовленнєвої діяльності; підвищує ефективність оволодіння учнями жести́вою лексикою, збагачує мовлення дітей за рахунок створення необхідних жести́вників-мінімумів з метою кращого усвідомлення значення жестів; покращує естетичне звучання лексем рідної мови, розвиває мовленнєву компетенцію, пізнавальний інтерес до мови, історії, звичаїв, традицій глухої спільноти.

Література:

1. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про введення навчального предмету «Українська жести́ва мова» та внесення змін до Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку: №852 від 11.09.2009. — К.: Міністерство освіти та науки України, 2009.
2. Адамюк Н. Б. Програми «Українська жести́ва мова» для підготовчих, 1-12 класів загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху / Н. Б. Адамюк. — К.: Освіта, 2011. — 158 с.
3. Адамюк Н. Б. Використання жести́вої мови на уроках в спеціальних школах-інтернатах для глухих дітей / Н. Б. Адамюк // Жести́ва мова й сучасність: зб. наук. праць // гол. ред. В. В. Засенко. — Вип. 1. — К.: Поліграфічний центр УТОГ, 2006. — С. 66-71.
4. Адамюк Н. Б. Зміст програми «Українська жести́ва мова» для 1-12 класів загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху / Н. Б. Адамюк // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. // за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. — Вип. 10. — К.: Науковий світ, 2008. — С. 3-6.
5. Зайцева Г. Л. Жести́вый язык глухих и современные системы обучения детей с недостатками слуха / Г. Л. Зайцева // Жести́вый язык в современной специальной школе: сборник докладов. — М.: Образование, 1999. — С. 15.
6. Методика викладання української мови: навч. посібник / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко та ін.; за ред. С. І. Дорошенка. — К.: Вища школа, 1992. — 398 с.

7. Методика викладання української мови : Програма педучилищ для спеціальності : 03.07 «Викладання в початкових класах» / укл. С.І. Дорошенко, М.С. Вашуленко, О.Н. Хорошковська та ін. — К. : РУМК, 1990. — 24 с.
8. Український жестівник для батьків / С.В. Кульбіда, І.І. Чепчина, Н.Б. Адамюк, Н.В. Іванюшева. — К. : СПТКБ УТОГ, 2011. — 380 с.

References:

1. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2009). *Pro vvedennia navchalnogo predmetu «Ukrainska zhestova mova» ta vnesennia zmin do Typovykh navchalnykh planiv spetsialnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv dlia ditei, yaki potrebut korektsii fizychnoho ta (abo) rozumovoho rozvytku* [On the introduction of academic subject «Ukrainian sign language» and amendments to the Model curricula of secondary special education for children who require correction of physical and (or) mental development] (Decree No. 852, September 11). Retrieved from <http://mon.gov.ua>
2. Adamiuk, N.B. (2011). *Prohramy «Ukrainska zhestova mova» dlia pidhotovchykh, 1-12 klasiv zahalnoosvitnykh spetsialnykh shkil dlia ditei z porushenniamy slukhu* [Program «Ukrainian Sign Language» for preparatory, grades 1-12 secondary special schools for children with hearing impairment]. Kyiv: Osvita.
3. Adamiuk, N.B. (2006). *Vykorystannia zhestovoi movy na urokakh v spetsialnykh shkolakh-internatakh dlia hlukhykh ditei* [The use of sign language in the classroom in special boarding schools for deaf children]. In *Zhestova mova i suchasnist*. Vol. 1, (pp. 66-71). Kyiv: Poligrafichniy tsentr UTOH.
4. Adamiuk, N.B. (2008). *Zmist prohramy «Ukrainska zhestova mova» dlia 1-12 klasiv zahalnoosvitnykh spetsialnykh shkil dlia ditei z porushenniamy slukhu* [The content of the «Ukrainian Sign Language» for grades 1-12 secondary special schools for children with hearing impairment]. In *Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli*. Vol. 10, (pp. 3-6). Kyiv: Pedagogichna dumka.
5. Zaiceva, G.L. (1999). *Zhestovyy jazyk gluhih i sovremennye sistemy obuchenija detej s nedostatkami sluha* [Deaf sign language and modern system of teaching children with impaired hearing]. In *Zhestovyy jazyk v sovremennoj specialnoj shkole*. Moscow: Obrazovanie.
6. Doroshenko, S.I. (Ed.), Vashulenko, M.S., & Melnychenko, O.I. (1992). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy* [Methods of teaching Ukrainian language]. Kyiv: Vyscha shkola.
7. Doroshenko, S.I., Vashulenko, M.S., & Khoroshkovska, O.N. (1990). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy: Prohrama peduchylshch dlia spetsialnosti: 03.07: «Vykladannia v pochatkovykh klasakh»* [Methods of teaching Ukrainian language Program for teacher training schools specialties: 03.07: «Teaching in primary school»]. Kyiv: RUMK.
8. Kulbida, S.V., Chepchyna, I.I., Adamiuk, N.B., & Ivaniushcheva, N.V. (2011). *Ukrainskyi zhestivnyk dlia batkiv* [Ukrainian dictionary of sign languages for parents]. Kyiv: SPTKБ UTOH.